

УДК: 81

Кыдыкбаева К. С., kg.ady@mail.ru
И. Арабаев ат. КМУ, Кыргызстан

КӨРКӨМ ЧЫГАРМАНЫ ЛИНГВИСТИКАЛЫК ӨНҮТТӨ ИЗИЛДӨӨДӨ КӨРКӨМ СТИЛЬ ЖАНА ЖАЗУУЧУНУН СТИЛИ ТҮШҮНҮКТӨРҮНҮН РОЛУ

Көркөм адабиятты лингвистикалык планда изилдөө тигил же чыгарманын (чыгармалардын) жана тигил же бул калемгердин (акындын, жазуучунун) тилдик, стилдик өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө багытталат. Мындай өнүттөгү изилдөөлөр, адатта, көркөм стиль жана жазуучунун стили түшүнүктөрү менен ажырагыс байланышта болот.

Көркөм стилдин негизги максаты – дүйнөнү сулуулук, кооздук мыйзамдары боюнча өздөштүрүү, автордун да, окурмандын да эстетикалык керектөө-талаптарын канааттандыруу, көркөм образдар аркылуу окурманга эстетикалык таасир тийгизүү. Көркөм стилде тилдик бардык каражаттар автордун көркөм же поэтикалык идеясын, оюн туюндуруу, чыгарманын образдар системасын түзүү үчүн колдонулат. Бул стиль образдуулугу, көркөмдүгү, эмоциялуулугу, автордук индивидуалдуулугу, баяндоонун конкреттүүлүгү, тилдик каражаттарды пайдалануунун спецификалуулугу менен мүнөздөлөт. Көркөм чыгарма авторунун инсаны, дүйнөтаанымы, тилдик аң-сезими, коммуникативдик-прагматикалык ниет-мүдөөсү менен ажырагыс байланышка ээ жана ал жазуучунун (автордун) стили аркылуу түшүндүрүлөт.

Өзөктүү сөздөр: көркөм чыгарма, специфика, тилдик каражаттар, стиль, көркөм стиль, жеке стиль, идиостиль, образдуулук, эмоциялуулук, көркөмдүк, эстетикалык функция.

Кыдыкбаева К. С., kg.ady@mail.ru
КГУ им. И. Арабаева, Кыргызстан

РОЛЬ ПОНЯТИЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ СТИЛЬ И СТИЛЬ ПИСАТЕЛЯ В ИЗУЧЕНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ В ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Изучение художественной литературы в лингвистическом аспекте направлено на исследование языковых, стилевых особенностей того или иного произведения (произведений) и того или иного автора (писателя, поэта). Исследования в этом плане обычно тесно связаны с понятиями художественный стиль и стиль писателя.

Основная цель художественного стиля – освоение мира по законам красоты, удовлетворение эстетических потребностей и автора, и читателя, эстетическое воздействие на читателя с помощью художественных образов. В художественном стиле все языковые средства используются для выражения художественного или поэтического замысла автора, создания образной системы произведения. Данный стиль характеризуется образностью, художественностью, эмоциональностью, авторской индивидуальностью, конкретностью изложения, специфичностью использования языковых средств. Художественное произведение тесно связано с личностью, мировоззрением, языковым сознанием, коммуникативно-прагматическими установками автора и объясняется стилем писателя (автора).

Ключевые слова: художественное произведение, специфика, языковые средства, стиль, художественный стиль, индивидуальный стиль, идиостиль, образность, эмоциональность, художественность, эстетическая функция.

THE ROLE OF THE CONCEPTS OF ARTISTIC STYLE AND WRITER'S STYLE IN THE STUDY OF A WORK OF FICTION IN THE LINGUISTIC ASPECT

The study of fiction in the linguistic aspect is aimed at studying the linguistic, stylistic features of a particular work (works) and this or that author (writer, poet). Research in this regard is usually closely related to the concepts of artistic style and writer style.

The main goal of the artistic style is the development of the world according to the laws of beauty, the satisfaction of the aesthetic needs of both the author and the reader, the aesthetic impact on the reader with the help of artistic images. In the artistic style, all linguistic means are used to express the artistic or poetic intention of the author, to create an imaginative system of the work. This style is characterized by imagery, artistry, emotionality, author's individuality, concreteness of presentation, specificity of the use of language tools. The work of fiction is closely related to the personality, worldview, linguistic consciousness, communicative and pragmatic attitudes of the author and is explained by the style of the writer (author).

Key words: *artistic work, specificity, language means, style, artistic style, individual style, idiosyncrasy, imagery, emotionality, artistry, aesthetic function.*

Коомдук аң-сезимдин бир формасы болуп саналып, түрдүү багыттагы изилдөөлөргө негиз берген татаал кубулуштардын бири – көркөм сөз өнөрү же көркөм адабият. Анын спецификасын тилдин материал катары да, форма катары да колдонулушу түзөрү белгиленип келе жатат [2; 4]. Демек, көркөм адабиятты тилдик табиятысыз илимий изилдөөгө, үйрөнүүгө, түшүнүүгө мүмкүн болбойт. Тактап айтканда, аны лингвистикалык өңүттө изилдөө зарыл экени талашсыз.

Көркөм адабиятты лингвистикалык планда изилдөө дегенде, бүтүндөй адабиятты эмес, тигил же чыгарманын (чыгармалардын) жана тигил же бул калемгердин (акындын, жазуучунун) тилдик, стилдик өзгөчөлүктөрүн изилдөөнү түшүнөбүз. Мындай изилдөөлөр таза лингвистикалык планда да, лингвостилистикалык же лингвопоэтикалык планда да болушу мүмкүн. Ошондой эле бул өңүттөгү изилдөөлөр, адатта, көркөм стиль жана жазуучунун стили түшүнүктөрү менен ажырагыс байланышта болот. Биз мына ушул түшүнүктөрдүн табиятына азын-оолак токтолууга аракеттенебиз.

Көркөм стилдин спецификасын образдык-таанып билүүчүлүк жана идеялык-эстетикалык кызмат аткарган көркөм адабиятта колдонулушу түзөрү белгилүү [1; 2; 5]. Маселен, чындыкты илимий стилдеги макалада же монографияда берилгендей абстракциялап, объективдүү, логикалык-түшүнүктүк чагылдыруудан айырмаланып, көркөм чыгармага турмушту конкреттүү-образдык көрсөтүп берүү таандык. Көркөм чыгарма үчүн сезимдер аркылуу кабыл алуу жана чындыкты кайра чагылдыруу мүнөздүү, автор, ириде, өз тажрыйбасын, тигил же бул кубулушту өзүнүн аңдап-сезүүсүн жана түшүнүүсүн берүүгө умтулат. Көркөм тексттен биз автордун дүйнөсүн гана эмес, ошол дүйнөдөгү авторду да көрөбүз. Көркөм стилдин эмоциялуулугу жана экспрессивдүүлүгү, метафоралуулугу, мазмундук жактан көп пландуулугу дал ушуну менен байланыштуу болот.

Көркөм стилдин негизги максаты – дүйнөнү сулуулук, кооздук мыйзамдары боюнча өздөштүрүү, автордун да, окурмандын да эстетикалык керектөө-талаптарын канааттандыруу, көркөм образдар аркылуу окурманга эстетикалык таасир тийгизүү.

Албетте, жалпы эле көркөм стилдин да, жазуучунун стилинин да негизинде адабий тил турары талашсыз. Көркөм стилде сөз атоо-көркөм сүрөттөө функциясын аткарат. Аталган стилдин негизин түзгөн сөздөргө, баарыдан мурда, адабий тилдин образдык каражаттары, ошондой эле өз маанисин контекстте реализациялаган кеңири алкакта колдонулуучу сөздөр кирет. Тар адистик мүнөздөгү сөздөр сейрек колдонулуп, турмуштун белгилүү бир тараптарын сүрөттөөдө көркөм ынанымдуулукту жаратуу максатын көздөйт.

Көркөм чыгармада сөз кош мүнөзгө ээ болгондой туюлат: бир жагынан, адабий тилдеги маанисине да ээ болот, ошол эле учурда чыгарманын мазмун-мааниси менен байланышкан кошумча, жаңы мааниге да ээ болот. Ошондуктан сөздөр көркөм стилде, көркөм чыгармада өзгөчө сапатка, кандайдыр бир терендикке ээ болуп, сырткы формасы мурдагыдай эле калганы менен, адаттагы маанисинен көп мааниге (маанилерге) ээ боло баштайт. Кадимки сөздүн көркөм сөзгө айлануусу ушундайча жүрүп, көркөм чыгармадагы эстетикалык функциянын иш-аракетинин механизми дал ушундай болот деп айтууга болот. Көркөм стилде сөздүн кептик көп маанилүүлүгү кеңири колдонулуп, кошумча маанилерди жана маанилик боёкчолорду пайда кылат. Тилдин бардык деңгээлдериндеги синонимиянын да кеңири колдонулушу маанилердин эң кылдат боёкчолорун көрсөтүүгө шарт түзөт. Бул болсо автордун өзүнүн кайталангыс стилин жана тилин жаратууга аракет кылуусу менен түшүндүрүлөт.

Көркөм стилдин өзгөчөлүктөрүнө бөтөнчө бай, ар түрдүү сөздүктү киргизүүгө болот. Илимий, расмий-иштиктүү жана оозеки стилдин лексикасы тематикалык жана стилистикалык жактан белгилүү даражада салыштырмалуу чектелген болсо, көркөм стилдин лексикасы принциптүү түрдө чексиз. Лексикага тиешелүү эч кандай тыюу салуулар же чектөөлөр жок. Анда бардык башка стилдердин каражаттары колдонулушу ыктымал. Арийне, мындай ар түрдүү каражаттардын бардыгы эстетикалык трансформацияга учурап, белгилүү бир көркөм милдеттерди аткарып калышат. Эстетикалык жактан жүйөлөнгөн бардык каражаттар колдонулушу мүмкүн.

Көркөм стилде тилдик бардык каражаттар автордун көркөм же поэтикалык идеясын, оюн туюндуруу, чыгарманын образдар системасын түзүү үчүн колдонулат.

Тил жана кеп каражаттарын колдонуунун кеңири диапазонун төмөнкү жагдай менен түшүндүрүүгө болот: турмуштун белгилүү бир тарабын гана чагылдырган башка функционалдык стилдерден айырмаланып, көркөм стиль чындыктын өзүнчө бир күзгүсү катары каралуу менен, адам турмушунун жана ишмердигинин бардык тараптарын, коомдун жашоосунун бардык кубулуштарын кайры чагылдырып берет. Жалпы эле көркөм адабияттын, жеке алынган көркөм чыгарманын тили стилистикалык жактан туюк болбойт, бардык стилдер, лексикалык катмарлар, тилдик каражаттар үчүн ачык болот. Дал ушундай ачыктык көркөм стилдин, ал негизинде турган көркөм чыгарманын тилинин ар кыл мүнөзгө ээ болушун шарттайт.

Көркөм стиль, жалпысынан, образдуулугу, көркөмдүгү, эмоциялуулугу, автордук индивидуалдуулугу, баяндоонун конкреттүүлүгү, тилдик бардык каражаттарды пайдалануунун спецификалуулугу менен мүнөздөлөрү белгилүү [8]. Ал лексиканын бүткүл байлыгын, ар кыл стилдердин мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен, автордун ойлорун жана сезимдерин туюндурат, окурмандын элестөөлөрүнө жана сезимдерине таасир этет.

Ошондуктан стиль жаратуучу сапаттар катары төмөнкүлөрдү атасак болот:

- 1) чындыкты образдуу чагылдыруу;

2) автордук ой-идеяны көркөм-образдык конкреттештирүү (көркөм образдар системасы);

3) эмоциялуулук;

4) экспрессивдүүлүк, баалоо-нарктоочулук;

5) каармандардын кептик мүнөздөмөсү (кептик портреттер).

Ал эми көркөм стилдин жалпы тилдик өзгөчөлүктөрүн төмөнкүлөр түзөт:

1) бардык функционалдык стилдердин тилдик каражаттарынын айкалышуусу;

2) тилдик каражаттарды пайдалануунун образдар системасына жана автордун ой-идеясына, образдык ойго баш ийгендиги;

3) тил каражаттарынын эстетикалык функция аткаруусу.

Жогоруда белгиленип кеткендей, көркөм стиль көркөм чыгармада колдонулуу менен, образлык- таанып билүүчүлүк жана идеялык-эстетикалык кызмат аткарат.

Көркөм адабияттын дүйнөсү – «кайрадан жаратылган» дүйнө, анда объективдүү эле чындык көркөм формада чагылдырылганы менен, ал чындык белгилүү даражада автордук ойдон чыгаруу болуп эсептелет. Демек, көркөм стилде субъективдүү момент башкы ролду ойнойт. Ал эми субъективдүү момент автордун стили түшүнүгү менен түздөн-түз байланыштуу десек болот.

Кандай гана көркөм чыгарма болбосун, авторунун инсаны, дүйнөтаанымы, тилдик аң-сезими, прагматикалык-коммуникативдик ниети менен ажырагыс байланышка ээ. Көркөм чыгармада поэтикалык (поэзияга гана тиешелүү эмес, кеңири маанисинде алганда) ой жүгүртүүнүн жардамы менен дүйнөнү таанып-билүү ишке ашат. Көркөм чыгарма автордун тил менен чыгармачылык диалогго кирүүсүнө кеңири мүмкүнчүлүктөрдү берип, тилдин сырларын, мүмкүнчүлүктөрүн ачууга да шарт түзөт. Мунун натыйжасында автордун объективдүү чындыкка болгон мамилесин, өзү сүрөттөп жаткан дүйнөгө болгон мамилесин, жалпы эле дүйнөтаанымын аңдап биле алабыз. Бул көз карашты төмөнкү пикир да бекемдеп турат: «...особое отражение языковой картины мира в индивидуально-авторском поэтическом языке, в художественной речи... языковой личности обусловлено тем, что представляет собой «язык художественного мышления в модусе собственно языкового существования» [9: 29].

Мына ушул өңүттө алганда, жазуучунун же автордун тилдик портретин сыпаттоо олуттуу мааниге ээ, анткени ал социалдык-экономикалык жана маданий өнүгүүнүн белгилүү бир мезгилиндеги элдин (улуттун) тилдик портретинин ажырагыс курамдык бөлүгү болуп саналат. Автордун тилдик портрети дүйнөнүн картинасын аңдап-чагылдыруунун жекече ыкмасын, калемгердин баалуулук-дөөлөттүк ориентацияларын таанып-билүүгө жардам берүү менен, автордун жекече чыгармачылык стилин жаратат. Кийинки мезгилдерде улуттук филологияда тексттик лингвистиканын, лингвостилистиканын, лингвопоэтиканын, когнитивдик жана коммуникативдик лингвистиканын калыптанып өнүгүшү менен калемгерлердин же акын-жазуучулардын стилдик өзгөчөлүгүн ачып берүү багытындагы изилдөөлөр аткарыла баштаганын белгилей кетүүгө болот.

Калемгердин жеке стили, стилдик өзгөчөлүктөрү тууралуу кеп кылууда, аларды изилдеп-талдоого алууда идиостиль түшүнүгү колдонулуп жүрөт. Жалпысынан, идиостиль катары автордун чыгармачылыгынын жекече стилин мүнөздөөчү көрүнүштөрдүн системасын, текстти баяндоосунун өзүнө гана мүнөздүү манерасын кароого болот. Тактап айтканда, калемгердин (автордун) көркөм системасынын бардык

өзгөчөлүктөрү, спецификалык белгилери – идиостиль. Аны төмөнкүчө чечмелөөгө болот:

➤ идиостиль - көркөм адабияттын алкагында автордун инсан жана сөз чебери катары жекече өзгөчөлүктөрүнүн системасы;

➤ идиостиль – белгилүү бир автордук максатты ишке ашырууга багытталып, ага ылайык тилдик каражаттарды тандап алуу жана айкаштыруудан турган комплекстүү түзүлүш;

➤ идиостиль – конкреттүү калемгердин, башкача айтканда, конкреттүү тарыхый доордо конкреттүү тил ээсинин ички дүйнөсүнүн фактыларын көркөм кеп аркылуу чагылдыруу ыкмасы.

Идиостилдин мүнөздүү белгилери катары буларды көрсөтүүгө болот:

➤ идиостиль кайталангыс образдык каражаттардын (троптор менен стилистикалык фигуралардын) болушу менен мүнөздөлөт;

➤ идиостиль стилистикалык бир тектүүлүк менен мүнөздөлөт, демек, анда кандайдыр бир туруктуулук болот;

➤ идиостиль актуалдашкан жеке маанилерге ээ лексиканын басымдуу болушу менен өзгөчөлөнөт, башкача айтканда, окказионалдык семантика узустук семантикага караганда басымдуулук кылат;

➤ идиостилде тилдик бирдиктердин жекече-автордук валенттик байланыштары ишке ашырылат.

Жогоруда айтылгандарды жалпылаштыруунун негизинде, идиостиль катары көркөм адабияттын алкагында автордун инсан жана сөз чебери катары жекече өзгөчөлүктөрүнүн системасын; конкреттүү калемгердин, башкача айтканда, конкреттүү тарыхый доордо конкреттүү тил ээсинин ички дүйнөсүнүн фактыларын көркөм кеп аркылуу чагылдыруунун ык-амалдарын айтууга болот. Бирок бул аныктама шарттуу мүнөзгө ээ. Анткени идиостиль түшүнүгүнө ар кайсы изилдөөчү-окумуштуулар тарабынан ар кандай аныктама, түшүндүрмөлөр берилип келе жатканы менен, такталган, толук кандуу аныктамасы алиге чейин жок.

Калемгердин жеке стилинин өзгөчөлүктөрүн изилдөө лексика-семантикалык, фразеологиялык, синтаксистик ж. б. деңгээлдер боюнча жүргүзүлүшү мүмкүн. Мисалы, автордун стилинин өзгөчөлүктөрү лексика-семантикалык деңгээлде ачык байкалат. Алсак, тигил же бул жазуучунун стилинин лексика-семантикалык деңгээлин анализдөө лексикалык түзүүчүлөрдүн негизги семантикалык модификацияларын, тактап айтканда, метафориканы, эпитеттерди жана окказионализмдерди, синонимдик жана антонимдик парадигмаларды, ассоциациялык парадигмаларды талдоо аркылуу жүргүзүлүшү мүмкүн. Ошондой эле сөздөрдүн узустагы жана тексттердеги маанилерин салыштыруу аркылуу жазуучунун стилинин өзгөчөлүктөрүн ачып берүүгө болот.

Калемгердин стилинин өзгөчөлүктөрүн көрсөтө турган көрсөткүчтөр катары төмөнкүлөрдү эсептөөгө болот:

1. Лексикалык каражаттар боюнча:

1) сөздөрдү өтмө маанисинде кеңири колдонуу;

2) ар түрдүү стилге тиешелүү лексиканын атайылап кагылышуусу;

3) кош пландуу стилистикалык боёкчого ээ сөздөрдүн колдонулушу;

4) эмоциялык боёкчого ээ сөздөрдүн арбын колдонулушу.

2. Фразеологиялык каражаттар, алар китептик жана оозеки мүнөздө болушу мүмкүн.

3. Сөз жасоо каражаттары:

1) сөз жасоонун ар түрдүү каражаттарын жана моделдерин пайдалануу.

4. Морфологиялык каражаттар боюнча:

1) конкреттүүлүк категориясын көрсөткөн сөз формаларын колдонуу;

2) этиштердин жыштыгы;

3) белгисиз жактагы этиштерди, 3-жактын формаларын колдонуунун пассивдүүлүгү;

4) сын атоочтордун жана тактоочтордун арбын колдонулушу.

5. Синтаксистик каражаттар боюнча:

1) тилдеги синтаксистик каражаттардын бүткүл арсеналын пайдалануу;

2) стилистикалык фигуралардын кеңири колдонулушу.

Ошондой эле жазуучунун стилинин өзгөчөлүктөрүн түзгөн лингвистикалык көрүнүштөргө, албетте, төмөнкүлөрдү да киргизебиз: спецификалуу образдуулук жана экспрессивдүүлүк; жекече-автордук мүнөздөгү метафоралар, эпитеттер; эмоциялык-баалоочулук лексиканын жана компоненттердин арбын колдонулушу; синонимдик жана антонимдик парадигмалар; татаал сүйлөмдөрдүн арбын колдонулушу ж. б.

Жалпысынан алганда, стиль дегенибиз – көп кырлуу жана татаал система. Тигил же бул калемгердин жеке стилин толугу менен сыпаттап берүү өтө кыйын, а түгүл, мүмкүн эмес. Ошентсе да конкреттүү тилдик материалга жана экстралингвистикалык факторлорго таянуу менен калемгердин стилинин өзгөчөлүктөрүн кыйла даражада көрсөтүп берүүгө мүмкүнчүлүк бар. Алсак, ар бир жазуучунун стили, анын жекече дүйнө картинасы түрдүү факторлордун таасири астында калыптанат. Ал факторлордун арасында социалдык, философиялык жана адеп-ахлактык факторлор үстөмдүк кылуучу орун ээлейт. Тактап айтканда, жазуучунун стилинин өзгөчөлүктөрү көп жагынан экстралингвистикалык факторлор аркылуу да аныкталат, алсак, тигил же бул жазуучунун чыгармачылыгы ачык-айкын байкалып турган нравалык-философиялык, социалдык, нравалык-этикалык, моралдык же сатиралык ж.б. ориентацияга ээ болушу автордун жеке жана социалдык биографиясы, дүйнөгө болгон көз карашы менен шартталган.

Адабияттар:

1. Большой энциклопедический словарь: Языкознание. –М., 2000.
2. Виноградов В.В. Проблема авторства и теория стилей. –М., 1961.
3. Виноградов В. В. Избранные труды: О языке художественной прозы. –М., 1980.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. –М., 1990.
5. Лосев А. Ф. Проблема художественного стиля. -Киев, 1994.
6. Разинкина Н. М. Функциональная стилистика. –М., 1989.
7. Ревзина О. Г. Системно-функциональный подход в лингвистической поэтике и проблемы описания поэтического идиолекта. – М., 1998.
8. Тюпа В. И. Аналитика художественного. Введение в литературоведческий анализ. –М., 2001.
9. Индивидуальный стиль или идиостиль. [Электронный ресурс]. -Режим доступа: <http://www.iterviam.ru/gum-nauk/stilistik/idiostil/>